

tulajdonítottak az érzelmi kapcsolatoknak és az emberbaráti intézményeknek. Az erdélyi szász települések katolikus hagyományai azt is igazolják, hogy nem voltak nagy különbségek falu és város között. Az erdélyi szászok olyan hagyományokat is őriznek, amelyek egykor általánosak voltak, mint például a collatio, s ezzel hozzájárulhatnak egyes néprajzi adatok datálásához, keletkezési idejének, történelmi múltjának megállapításához. Ezek a továbbélt katolikus emlékek egyes néprajzi adatok és jelenségek datálásában, mint „időjelzők” szerepelhetnek.

Végül a katolikus múlt írásos emlékei megőrizték az egyházi közigazgatást (17), az ősi nyelvet, a sajátos elnevezéseket és sok személy- és helynevet mentettek meg, amelyek hozzájárulnak az oklevelek jobb megértéséhez. Az ősi hagyományok az erdélyi sajtóságokra is rávilágítanak és egyéni színekkel gazdagítják a néprajz-tudományt és a történelmet.

Jegyzetek: (1) Herbert, Heinrich: Die Reformation in Hermannstadt und dem Hermannstädter Capitel. Hermannstadt, 1833. — (2) Brenndörfer János: Az óbrassói szentbertaláni egyházközség szász lakossága. Ért. XI (1913) 112. — (3) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 76. — (4) Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch. IV. Bd. Bukarest, 1972. 238. — (5) Schullerus, Adolf: Drei Aufsätze zur siebenbürgisch-sächsischen Geistesgeschichte. Hermannstadt, 1399. 25-27. — (6) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 128. — (7) Uo. 66. — (8) Uo. 76. — (9) Lateinisch-deutsches Glossar aus der Mitte des 15. Jh. Kézirat a nagydisznódi (Cisnádiet-Heltau) evangélikus plébánia irattárában. — (10) Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch. IV. Bd. Bukarest, 1972. 395. — (11) Fronius, F. F.: Bilder aus dem sächsischen Bauernleben in Siebenbürgen. 3. Aufl. Wien, 1885. 50 kk. és Muslea, Jon: Cercetări etnografice si de folclor II. Bucuresti, 1972. 103. — (12) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 154. — (13) Uo. 156. — (14) Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch III. Bd. Bukarest, 1971. 155. — (15) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 13. — (16) Schuller-Schullerus, Ana: Heimweh. Erzählungen aus Siebenbürgen. Leipzig, 1916. 45. — (17) Müller, Georg Eduard: Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192-1848. Hermannstadt, 1936. 49, 163.

ZOLNAY LÁSZLÓ

A kisbényi mirákulum

1945 tavaszán szomorú híreket hoztak Esztergomba és Budapestre a Léva, Párkány felől érkező vándorok: a visszavonuló németek utóvédei — sebesült őrnagyuk parancsára — az összes Garam-menti templom tornyát felrobbantották. A rossz hírt meg is toldották azzal, hogy a kisbényi román kori templom egészen megsemmisült. Ez a — mivel sem menthető — vandalizmus, mondta a fáma, elpusztította a garamszentgyörgyi, a kétyi, a kémendi, a szalkai és a szelizi templomot is.

— ... sajnos, nagyjából igaz volt ez a rémhír — emlékezik 1973. október 6-án Kubis István esperes-lelkész, Bina (Kisbény) plébános.

Vasárnapi prédikációjára készültében, írás közben, bejelentés nélkül zavarom. Kubis főtisztelendő 1938. július 1. óta áll gyülekezete élén. Kisbény s a kisbényi templom utolsó harmincöt évének sorsa egybeforrt élete sorával.

Kubis esperes kérdéseimre így felel:

— A már említett német őrnagynak (maradjon névtelen) hiába rimáncodtam. Sőt, egyik lelkészársam még könnyekre is fakadt. A német hajthatatlan maradt. Templomunkat, a Duna-medence egyik legszebb román kori templomát, a szemem láttára robbantatta fel. A Garam-menti templomok közül egyedül Kural temploma kerülte el végzetét. Ott a hívek egyike — egy óvatlan pillanatban — elvágta a gyújtószínort.

Fényképeket nézek, Kisbény pusztulásának képeit. A német merénylet harangostul semmisítette meg a kisbényi templom északi tornyát. A délit is megromgálta. Beomlott, oltáraival együtt a főszentély s az egyik oldalkápolna is. A templomhajó mennyezetének nagy része leszakadt... A hétszázötven esztendősi templom hófehér mész-kváderei a Garamig, a paplakig s a híres bényi Rotondáig, az Apostolok körkápolnájáig repültek.

Kitekintek a parókia dolgozószobájának lugassal árnyalt ablakán: íme a kisbényi építészeti műremek, a Garamra könyöklő pompás templom — az ősz fényei-ben — régi szépségében tündöklök! Hívök bandukolnak a templom felé — éppen úgy, mint hétszázötven év óta minden szombaton —, hogy a holnapi istentiszte-letre feldíszítsék a templomot.

Meghatottan indulunk sétautunkra, hogy megtekintsük a kilenc évszázados Apostolok körképőjét s ifjabb társát, a kisbényi premontreiek hajdani kolos-tor-templomát. Az első a magyarországi őskereszténység levegőjét árasztja. A második a francia román kornak — felvidéki ízekkel, egyéni stílusformákkal ötvözött — világát.

Csodák csodájára a háborús romlásban töretlenül megmaradt a kisbényi temp-lom híres oszlopfőinek rendje. Szinte karcolás sincs rajtuk. A templom nyitott előcsarnokából a régi töretlen kép fogadja a látogatót. Mielőtt belépünk a hajóba, felsietek a kórusra. Szokatlan építészeti megoldás ez a vastkos, a templom hajója fölé is átnyúló karzat! Nem hiába az akkor még ifjú, szinte forradalmian új fran-cia szerzet, a Magyarországra átplántált premontreiek számára építették ezt a templomot. (Meg a templomtól délre eső — ma már csupán alapfalaiban megmaradt — kolostort.) Alapítója az 1210-es években a Hont-Pázmány nemzetségből eredő Omodé ispán volt, az Amadék őse.

A karzat különös kiképzésének az a magyarázata, hogy a premontreiek zso-lozsmáikat nem a templom szentélyében, nem is a hajóban, hanem — mint ár-pási, zsámbéki templomainkban is — a kóruson tartották. Ezért azután a közép-karzat, mint két kitárt kar, oldalkórusokkal közelít — a magasban — az oltár centruma felé. Ez a magyarázata annak is, hogy éppen a két oldalkarzat lezárá-sára szolgáló oszlopfőket dolgozták ki — talán — a leg gondosabban s a leginkább egyéni módon. S csak most, hogy annyi év után újra gyönyörködhetem a kis-bényi mirákulumban, eszmélek rá: a premontreiek francia megfogalmazású osz-loprendje mellett — éppen úgy, mint az esztergomi királyi kápolna XII. század végi oszlopfőin — egy sajátos, hamisítatlan honi stílusárnyalat is megjelenik. A kórus északi oldalának oszlopfője, a — rossz reprodukciókból jól ismert — vadász-jelenet a maga rusztikus alakjaival ezt a maradékos magyarázatot is árasztja. De ugyanez a stílusjegy a jellemzője az első északi pillérfejezetnek is. A vadász-szcéna alakjai — porózán vezetett örves gepárdal medvére, szarvasra vadászó, lóról szállt — magyar atyafiak. Az esztergomi királyi kápolna — íjazókat ábrázoló — figuráinak vérokonai. Azonos kőfaragók és azonos modellek sejtlenek fel eze-ken a domborműveken. S nem is csoda ez, hiszen a távolság — Esztergom és Kis-bényi templomai között — térben alig húsz kilométer. Időben pedig alig húsz esztendő. (Az esztergomi várkápolna 1190—1200 táján épült, Kisbény 1220-ra ké-szülhetett el.) Esztergom akkoriban még — nemcsak érseki, hanem — királyi szé-kváros is. A Kisbényt patronáló Hont-Pázmányok pedig országos főemberek.

Ám a kisbényi oszlopfőkben másféle ugyan-azonosságot is látunk Esztergom-mal. A helyi, magyar és archaikus plasztikai vonások mellett a domináns stílus a késő romantikának lefokozott, geometrikus sémákba szorított puritán virágoskert-je. A kórus déli felén levő kapitelen még megjelennek a — vadászokéhoz hason-latosan jelképes mondanivalójú — vadmadarak (a hajó déli végének boltozattartó gyámkövének florisztikus mustrái közül is kikandikál egy-két emberarc) —, ám Kisbény már az a vallásos Kozmosz, ahonnan Nagy Szent Bernát kiűzte az osz-lopfők bestiáriumát és faunáját. [„Mit keresnek a templomokban a bujálkodó majmoknak ábrázolatai? A vad oroszlánok? A kentauri szörnyetegek? Mi keresni-valója van Isten házában félembereknek, viaskodó vízi szörnyetegeknek? Kürtölő vadászok (ábrázolásainak)?” — hirdeti a nagy purifikátor 1091 és 1153 között.]

Esztergom királyi kápolnájában is hasonló volt a helyzet: a vadállatok jelkép-rendszere, a fauna vallástani kódja helyébe ott is virágmustrák, olykor geomet-rikus alakzatok léptek.

A kisbényi templom helyreállítását — hála Kubis István plébános egyéni kez-deményezésének — nyomban a világháború befejezése után megkezdték. A kis-bényi egyház nemcsak saját gazdasági erőforrásaira támaszkodott. A szlovákiai központi intézményektől is egyre több megértő támogatásban, anyagi segítségben részesült. Kubis főtisztelendő halálával idézi Pavel Fodor, ing. Lukas Serafin, Karel Chudomelka nevét és Ján Masaryk párttitkárét. Nevezeték a pozsonyi Szlovákiai Műemlékhatósággal vállaltva dolgoztak Kisbény megmentésén, helyreállításán. A munka annyira jó ütemben haladt, hogy 1953. november 29-én Ambrus Lazik püs-pök a kisbényi templomot már újjászentelhetette.

Vadászjelenet a templom egyik oszlopfőjén

A nagy szakértelmet, műértő gondot követelő feladat tervezője néhai Alfred Piffel építőművész volt. Páratlan buzgalommal dolgozta ki a rekonstrukció elméleti alapjait. S itt ne felejtjük el azt, hogy a kisbényi templomot 1722, 1800, 1862 után 1896—98-ban Czizler Győző — Gerevich Tibor szerint — „nem szerencsés, a helyreállítás megengedhető mértékén túlmenő tervei szerint restaurálták”. Piffel tanár feladatát így nemcsak a második világháború pusztítása, de az is nehezítette, hogy korrigálnia kellett a korábbi kontármunkákat és Czizler önkényes térkompozícióját. Piffel felismerte azt, hogy a kisbényi templom szerkezetén s homlokzatán a középkor klasszikus építési kánona: az aranymetszés érvényesült, s rekompozícióját ennek szellemében hajtotta végre. (E felismerését Piffel professzor a *Slovenská Archaeologia* 1970., XVIII. évfolyamában publikálta, *Zlaty rez na fasáde v Bini* címen.)

A helyreállítások során komoly gondot okozott az, hogy a Garam lassan át- nedvesítette a mintegy húsz méter magas templomdombot. Ez már a háború előtt csekély mértékben megsüllyesztette a Garam fölé mintegy kiugró szentélyt. A süllyedést repedések jelezték. A helyreállításkor olyasmi történt, ami minden időkre kiérdemli a megbecsülést a szlovákiai műemlékügy iránt. Masaryk párttitkár javaslatára a Garam-szabályozás során a *templomdomb alól elvezették a Garamot*. Így ma a templomdomb egy szelíd tavacsává szelídült holtág tükrében tekinthet magamagára. S nem fenyegeti többé a talajszüllyedés újabb veszélye.

Csonka lenne ez a kis emlékezés, ha elkerülnénk a templomhoz közel eső régebbi kórkápolna, az Apostolok kápolnájának nevezett Rotonda kilenc évszázados falait. Felőle a magyar művészettörténet keveset tud. Főként azért, mert irodalmunk nem ismertette a Rotonda területén végzett újabb ásatások eredményeit. De nem szerzett tudomást azokról a pompás, XIII. századi bizantinizáló freskókról sem, amelyeket 1955/56-ban, a Rotonda helyreállításkor Staudt Mihály restaurátorművész bontott ki s állított helyre. Ezek a freskók méltán sorakoznak a szlovákokkal közös régi magyar művészettörténet aranybetűs lapjaira. Fényképeiket — amelyeket Schopper Tibor készített — ezúttal először publikálja magyar sajtóorgánium.

A Rotondával s a kisbényi templommal ékes Garam-parti templomdomb az őskor óta uralkodópontja a tájnak. Erről tanúskodnak — őskori leleteken kívül — azok a római kori aranypénzek is (szám szerint száznyolcvan), amelyeket a közelmúltban, római cserépbögrébe rejtve, a templomdombon ástak ki. A IV—V. századbeli római aranyak Valentinianus és Honorius császárok veretei; ma a nyitrai múzeumban vannak.

A középkorból — az alapító Hont-Pázmány nembeli Omodé ispán s a régi premontrei barátok emléken kívül — a nagy Hunyadi Jánosét idézném csupán. 1451. december 8-án — Mária fogantatásának vigíliáján — a gubernátor „ex villa Been” — Bény faluból keltezi „nemzetes, szeretett barátjához”, Majthényi Gergelyhez írt levelét.

Büntetés a jelenvaló-előttiért

*Egyszer megszületett a hit
és kavargó korom-felhők homályosították az eget,
hogy fényesebben csengjen az a nagy fehér felhő
túl a láthatáron —
és imáink és áldozataink szakadatlanok voltak
és hitünk is tellett egyre fényesebb felhőkre,
igen,
imádtuk Istenünket,
s most mégis tüzes katlanban égünk.*

HÉVIZY KLÁRA